

GAUSZ ILDIKÓ

Tokaj és környéke 1564–1565 között, avagy elfelejtett „hadtudósítók” helyszíni jelentései*

Az 1500-as évek derekára Európa hadszínterré változott, a törökellenes küzdelmek és a válásháborúk immár a mindennapok szerves részeivé lettek. A küzdelem egyik kiemelkedő fontosságú színtere a Habsburg Birodalom, benne a három részre szakadt Magyarország volt. Ilyen körülmények közé érkezett meg a protestáns Angliából Petrus Bizzarri és a katolikus Francia Királyságból Jean de Malmidy, akiknek Magyarországról szóló tudósításai rövidesen nyomtatott formában is napvilágot láttak.¹ E feledésbe merült régi írások „újrafelfedezésére” vállalkozik tanulmányunk.

Az 1564. esztendőben hazánkba látogató utazókat sorsfordító események fogadták. Júliusban elhunyt I. Ferdinánd király (1526–1564), akit I. Miksa (1564–1576) követett a trónon. A protestánsokat toleráló Habsburg Miksa figurája különös jelentőségre tett szert, akivel szemben a Habsburg-ház spanyol ágán uralkodó II. Fülöp (1556–1598) a protestáns blokk ellenpontját képviselte világhatalmával. Szeptember elején Báthory István, János Zsigmond váradi főkapitánya elfoglalta Szatmár várát, októberben Nagybánya városát. A kulcsfontosságú vár és a gazdag jövedelemforrást biztosító bányaváros elvesztését nem nézhette tétlenül az új uralkodó, ezért a Magyar Királyság területére küldte hadvezérét, a kortársak által is kiváló „hadtudósként” számon tartott Lazarus von Schwendit,² aki 1565–1567 között több sikeres hadjáratot is vezetett magyar területeken.³

* Köszönetet szeretnék mondani jelen tanulmányomhoz nyújtott elengedhetetlen segítségéért téma-vezetőmnek, Kövér Lajosnak (SZTE BTK), továbbá Forgács Tamásnak (SZTE BTK), Katona Csabának (MTA), Kees Teszelszkynek (Rijksuniversiteit Groningen), Pálffy Gézának (MTA) és Papp Sándornak (SZTE BTK).

¹ Bizarus, Petrus: *Pannonicum bellum sub Maximiliano II Romanorum et Solymano Turcarum Imperatoribus gestum*. Basileae, 1573.; Malmidy, Jean de: *Discours véritable de la grand'guerre qui est au pais de Hongrie entre Maximilian 2., esleu empereur des Romains, roy de Germanie, Hongrie & Bohême, & Jean Weivod, prince de Transylvanie allié & défendu de Soltan Soliman, empereur des Turcs. Ensemble les Monomachies, combats singuliers & manières de faire en la guerre des Hongres & des Turcs*. Paris, 1565.

² Nem is volt olyan könnyű megnyerni őt, hiszen korábban Ferdinánd császár több meghívását is elutasította: Pálffy, Géza: *Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle: Lazare baron von Schwendi (1522–1583)*. In: Coutau-Bégarie, Hervé – Tóth, Ferenc (éd.): *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*. Paris, 2011. 43. A magyar lovas és gyalogos hadiszabályzatok kidolgozása is az ő nevéhez fűződik, melynek köszönhetően az első magyar katonai hadbíró, Wékey Ferenc 1566-ban megkezdte tevékenységét. Szintén ő volt az, aki a II. Miksa szolgálatában álló Natale Angielini építőmesterrel megrajzoltatta az 1565-ös év hadieseményeit, amelynek egy példánya Francesco de Medici firenzei udvarába is eljutott, így fejtve ki jelentős hatást a magyarországi hadtérképészet fejlődésére. A hadakozás gazdasági hátterére is kiterjedt figyelme, hiszen az

Tűzfészek alakult ki Tokaj, valamint Szatmár, Munkács és Huszt körül, ám a különösen hideg tél⁴ tavaszig megvalósíthatatlannak mutatta a hadműveleteket. Több feljegyzés is született a 15–16. század fordulóján tapasztalt extrém hőmérsékletekről, a forró nyarokról és a rendkívüli hidegekről, sőt maga Schwendi is köztudottan szenvedett a magyar klímától.⁵ Az ország elmocsarasodott részein a víz volt az úr, amely melegben-hidegben egyaránt sok kellemetlenséget okozott.⁶ A várakozás helyett Schwendi és kapitányai – értesülve az erdélyi várak gyenge ellátásáról és a kis létszámú őrségéről – a támadás mellett döntöttek.

Tokaj várát 1530 és 1565 között a Serédi-család birtokolta. Serédi Gáspár, Ferdinánd császár felső-magyarországi kapitánya ötszög alakú bástyával erősítette meg a vár keleti oldalát. Ennek ellenére Szapolyai János kapitányai⁷ bevették az erőd egy részét, sőt, az 1538. évi váradi egyezmény alapján – zálogpénz fejében – megszerezték Tokajt és környékét. Serédi azonban ezt nem fogadta el, fegyvereseivel visszafoglalta a várat, majd unokaöccsét, Serédi Benedeket tette meg várkapitánynak, akinek halálával kiskorú fia örökölte e tisztelet, jóllehet gyámja, Németi Ferenc gyakorolta a tényleges hatalmat.⁸ Ez a művelt zsoltárfíró

ő indítványára hozta létre Miksa a Szepesi Kamarát, melynek feladata a végvárak erőforrásainak utánpótlása volt. Alaposan rációzott tehát a „Semmi Lázár” gúnynévre, amit a magyarok első felindultságukban adtak neki. További érdekesség, hogy Schwendi éppen sikeres tokaji hadjárata után vitte haza saját elzászi birtokaira és Kaysersberg városába a híres tokaji vesszőket. Ennek emlékéért Colmar főterén Schwendi szőlővesszőket tartó szobra és a vidék Tokay-Pinot Gris nevű minőségi bora.

³ Erről bővebben: Pálffy: *Un penseur militaire...* 47–53.; Pálffy Géza: *Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583)*. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi városa levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 2003. 101–120.; Janko, Wilhelm Elder von: *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.*, illetve Istvánffy jellemzése: „... evocavitque ex Alsatia Lazarum Svendium, qui praeterquamquod magna optimarum literarum cognitione pollebat, pluribus etiam in bellis Caroli Quinti Imperatoris ordines duxisset, rebus praeclare gestis, famam pugnacis simul & cauti ducis erat consequutus.” In: Isthvanfius, Nicolaus: *Historia Regni Hungariae, post obitum [...] Matthiae Corvini regis [...] libris XXXIV*. Viennae, Praegae, Tergesti, 1758. 446.

⁴ „...horrida, & qualem a multis retroactis annis vix fuisse memorabant, asperrima hieme ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 446.; „...la grand'froidure, laquelle lors estoit merveil-leusement aspre & presque incompatible ...” In: Malmidy: *Discours véritable...* 6. Erről bővebben lásd: Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. Budapest, 1962.; Rác Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged, 2001.

⁵ „Ráadásul német katonatársaihoz hasonlóan, nehezen szokta meg a magyarországi éghajlatot, és időközben többször hosszabb időre ágyának esett, ami nagyon megviselhette, hiszen később erre emlékezve úgy nyilatkozott, hogy a magyar hadszíntéren »egyetlen egészséges óram sem volt«.” In: Pálffy: *Egy meghatározó kapcsolat...* 107. Pálffy: *Un penseur militaire...* 45.

⁶ Ágoston Gábor: *Az iszlám erős védőgátja: Az oszmán hódítás és a magyarországi oszmán végvidék*. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, 2003. 61–76.

⁷ Perényi Péter és Bebek Ferenc a legmeghatározóbb személyek.

⁸ „Hic locus antea, duce Catiamero, & sumptibus Caesaris Ferdinandi, fuit occupatus, quem postea dono dederat cuidam Pannoniae regulo, ex familia Scheredorum, cum is esset egregia virtute, ac de ipso quam optime meritis. Cum autem hic fato concederet, filium reliquit parvulum, & infantem, cuius tutelam in arce habebat Franciscus Nemethus, qui antea tutor pueri, moxque tyrannus effectus, ad Transylvanum confugerat, sedque in eius fidem, & clientelam commiserat.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum...* 13.

igazi „enfant terrible”⁹ volt! Előszeretettel fosztogatta a Ferdinánd-párti főurak birtokait, mi több, a szerencsi apátságot¹⁰ is erős várrá alakította át. 1562-ben a császár emberének, Perényi Gábornak sikerült visszaszereznie Tokajt, 1563-ban azonban ismét Németi lett a vár ura,¹¹ aki stratégiai célponttá tette birtokait. Tokaj¹² tehát a Hegyalja kulcsává vált.

1564 végén a tokaji erődítmény egy belső és egy külső várból állt azon a ponton, ahol a Bodrog vize a Tiszába torkollott, mintegy szigetként ékelődve a folyók közé.¹³ A belső téglalapítmény¹⁴ négyszöget zárt be a kerek bástyák összekötésében, így határolva a palotát és az ennek közepén álló kör keresztmetszetű öregtornyot. A külső várat különféle alakú és keresztmetszetű bástyák által körbehatárolt fal alkotta, amely az északi sarkon lévő négyszögű téglabástya¹⁵ kivételével feltehetően földből és fából épült.¹⁶ A belsővárhoz csatlakozott továbbá a már említett ötszögletű építmény, mintegy a külső vár falába ékelődve a tiszai

⁹ Spech Lajos: *Tisza Tokaj várássanak rövid leírása*. Tudományos Gyűjtemény, 4. évf. (1823) 17.; továbbá „...Németi [...] a vármegye székhelyére küldött katonáival az alispánt, a szolgabírákat és nemeseket elhurcoltatta, másokat megsebesített és megveretett. Azonkívül nagy mennyiségű bort küld rá a megyére s a felség alattvalóit kényszeríti azok elfogyasztására; a népet pedig Tokaj várának az erősítésére kényszeríti.” In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, 1992. 155.

¹⁰ „1558 Nemeti Ferencz a 'Iános királ' fia hiue, bent Iacob hauanac hušadic napian Tokaibol ötšázad magauál meg veere a Nemeteket Szerencz alatt, holot mid a két felől soc iambor vitézlő nepec hullanac el.” In: Székely István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairól*. Krakko, 1559.; Spech: *Tisza Tokaj várássanak rövid leírása*, 17.

¹¹ „Ez időtájban Németi Ferencz Tokajból, az erdélyi pártról, ellenkezik Petényi Gáborral a sárospataki úrral; és az lön a Tokaj vára megszállásának occasioja, hogy Németi Ferencz Perényi Gábert mind feleségestül Vizsolytól fogva Füzér-váraig üzeté a tokaji haddal; kin Perényi Gábor meg búsvulván, császárhoz mene és arra bírá, hogy Tokajt megszállássá.” In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. Sepsi Laczkó Máté Krónikája és emlékeztetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624*. 3. köt. Kolozsvár, 1858. 19.

¹² „Dieshaus sehr wert und gar auf den Pass gegen Siebenbürgen auch so die mit wohl zugewinnen und sicher es zu veste gebaut mit gewalt abgenommen worden. Als anjetzo mit gottes hilf beschehen ist. Deme sei Lob und Dank in Ewigkeit ammen.” In: Sambucus, Johannes: *Situs et vera positio arcis Tokay ... anno MDLXV. febr. XI. expugnata et capta est*. Wien, 1565. [németül közli: Borbély Andor: *Adatok Tokaj vára helytörténetéhez*. Debreceni Szemle, 7. évf. (1933) 386–388.; latinul közli: Reusner, Nicolaus: *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum, et diversorum*. Frankfurt, 1603.]; továbbá „... illud caput ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 447.; továbbá „Locus ipse natura munitur, iacetque in ipso fere aditu Transylvaniae.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum*, 16.; „...Thokay qui est comme la clef de Transylvanie, ...” később „...qui est la clef du país de Hongrie, ...cette contrée, ditte, le paradis terrestre de Hongrie, ...” In: Malmidy: *Discours véritable...* 7., 12.

¹³ „Ea arx in peninsula sita, concursu amnium Tibisci ac Bodrogi, uno ab latere fossa ingens, propugnaculis, aggeribus, aliisque rebus in longum obsidium munita, si fortuna aequa fuisset.” In: Forgach, Franciscus: *Rerum Hungaricum sui temporis commentarii libris XXII. e MS. in lucem prodeunt*. [Pozsony] Posonii – [Kassa] Cassoviae, 1788. 281.

¹⁴ „...a vár magjául minden esetben igyekeztek szilárd kőépületet (templomot, udvarházat) választani.” Domokos György: *Ottavio Baldigara: egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*. Budapest, 2000. 27.

¹⁵ „Erat propugnaculum validum materia exstructum ...” In: Forgach: *Rerum Hungaricum...* 282.

¹⁶ „Erat propugnaculum aliud e materia ac roboreis trabibus exstructum, terraque repletum, qualia fere in Pannonia ob laterum & calcis penuriam construi solent ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 448.

oldalón. A dupla vizesárok¹⁷ különleges biztonságot nyújtott az európai viszonylatban elavult technikájú erődítménynek, olyannyira, hogy *vero inexpugnabilis*-nek aposztrofálta Forgách Ferenc.¹⁸ E viszonyok eleve nehezítették a védők dolgát, ráadásul a Schwendi vezette császári-királyi csapatok legalább hatszoros túlerőben voltak a várvédőkkel szemben. Az 1565-ös esztendő elejének eseményeiről és Tokaj ostromáról számtalan forrás beszámolt, amelyhez megannyi ábrázolás is készült.¹⁹ A tucatnyi latin, német, francia, olasz nyelvű jelentés²⁰ mellett metszetek sora jelenítette meg az eseményeket.

A korántsem könnyen áttekinthető levelezések és a három országrész²¹ követmozgásai a gazdagon fennmaradt források nyomán részletesen feltárhatók. Schwendi 1565 februárjában sikeresen ostromolta meg a várat. Tokaj császári kézre kerülése az erdélyi védelmi politika válságát mutatta, amelyen nem segíthetett már az 1565 januárjában Kolozsváron megtartott rendi gyűlés²² sem, jóllehet itt jelentős pénzüsségeket szavaztak meg János Zsigmond fejedelemnek. Az ostrom gyors sikeréből, a védők alacsony létszámából Schwendi levonta a tanulságot: ellenfelei felkészületlensége nyomán további várakat is megszerezhet. Így került sor Szerencs, Szentmárton, Bátor és Szatmár bevételére, amelyek közül ez utóbbi

¹⁷ „[interior arx] ... fossa et muro etiamsi valida ...” In: Forgách: *Rerum Hungaricum*... 282.

¹⁸ Forgách: *Rerum Hungaricum*... 281.; lásd még: Részszerinti beszámoló, hogyan zajlottak a tokaji elővár elfoglalásánál a dolgok, amik február 10-én történtek és mentek végbe in Ungarische Akten (UA). Allgemeine Akten (AA); Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA): „Ugyan fejedelmi rezidencia ez a Tokaj, és bizony felette erős végház. Ha német módra építenék, bevehetetlen lenne. Oly kedvesen fekszik ligetek között a vízparton, egyik oldalán hegygel és erdővel, hogy ehhez fogható elidőzni való helyet még nem is láttam.” Közli Détsky Mihály: *A tokaji vár története*. Tokaj, 1995.; továbbá „Opportune autem contigit, ut magna tum glacie uterque fluvius rigeret, nec tamen is locus expugnari potuisset, nisi Caesariani nocturnis fossorum laboribus sibi aditum ad moenia paravissent.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum*... 14.; továbbá „Quae flumina si resoluta glacie fluere incipiant, locum nulla arte, nullis viribus expugnabilem fore.” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae*... 447.

¹⁹ Détsky: *A tokaji vár története*, 1995.; Szalai Béla: *Tokaj vár metszetes könyve*. Tokaj, 2004. Ezek alapján cáfolható Csorba Csaba következő szavai: „Tokaj 1565. évi ostromáról egyetlen – többé-kevésbé hitelesnek látszó – látkép maradt fenn: a Zsámboky János-féle rölpap ábrázolása, amelyet Bécsben, az Albertina grafikai gyűjteményében őriznek.” In: Csorba Csaba: *Várak a Hegyalján. Tokaj, Ónod, Szerencs*. Budapest, 1980. 59.

²⁰ Egyes beszámolók az enyészet tárgyává lettek: „Belli huius occasione Anonymum quaedam publicasse: Des Türckischen Keyser Abfag – Brief an den Kayser Maximilianum, quae renunciationis epistola aliquando Bibliothecae Schmeitzelianae fuit particula, uti videre est ex eius Catalogi p. 15. Nro. XXVIII. Alium edidisse: Die Neue Zeitung und Bericht, wie Ihro Kaiserliche Maiestaet, und Ertzherzog Ferdinand, mit ihrem Kriegsvolck, von Wien nach Ungarn gezogen, und was sich bifs den 21 Augusti zugetragen, in 4°. Et tertium: Den Auszug etlicher Zeitungen, von der Kriegs – Handlung von Zigeth, und auch andern Orten in Ungarn, in 4°.” In: Haner, Georg Jeremias (Hrsg.): *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis*. Vienna, 1774.

További források még arra várnak, hogy felfedezzék létezésüket. A Bécsi Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) rendkívül gazdag Hungarica anyaga (Ungarische Akten, Allgemeine Akten) sok kincset rejtget még mindig, annak ellenére, hogy számos gyűjteményes kötet alapjául szolgált már.

²¹ Sőt, a lengyel király, Zsigmond Ágost követeivel kiegészülve már négy érintett tábor.

²² Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére*. 1. köt. Pest, 1866. 351.; Kővári László: *Erdély történelme. A Zápolyák kora*. 3. köt. Pest–Kolozsvár, 1860. 180.

különösen érzékenyen érintette a fejedelmi tábort.²³ Szatmárt ugyanis Báthory István váradi kapitány tartotta kezében, aki miután értesült az erődök sorozatos elvesztéséről és látta, hogy a Szamos vízének befagyása is ellenükre van, leromboltatta és felgyújtatta a várat, majd embereivel Váradra vonult.²⁴ A császári hadak közeledtével Báthory György feladta Erdődöt, Csehet és Kővárat, Nagybánya pedig Schwendi emberének, Balassa Menyhértnek közeledtével önként behódolt. A császári-királyi csapatok gyors sikereit követően a megrettent fejedelem és köre megegyezést keresett a bécsi udvarral, ezért a legbizalmasabb embereket, Báthory Istvánt és Niezowski Szaniszlót küldték az általuk részletesen kidolgozott, sok engedményt tartalmazó békefeltételekkel²⁵ először Schwendihez Szatmárra. Így jött létre 1565. március 13-án a szatmári egyezmény, amelynek értelmében János Zsigmond minden eddigi törekvését feladta, és kinyilatkoztatta, hogy ha Miksa pártfogásába veszi, elfordul I. Szulejmántól (1520–1566), és fegyvert fog ellene, amiért cserébe a Tiszán inneni területeket kérte haláláig. A tisztának látszó helyzetet bonyolította, hogy eközben visszaérkezett Bekes Gáspár, a fejedelem Konstantinápolyba küldött követe, aki az oszmán támogatásról biztosítva urát meggyőzte, hogy a kedvezőtlen békekötést tekintse semmisnek, és újabb követelésekkel álljon Bécsben Miksa elé. Az éppen erdélyi követként Bécsben tartózkodó Báthory István a császár haragjának áldozatául esve fogságba került. Bekes és Báthory ettől kezdve gyűlölte egymást,²⁶ sőt Báthory elvesztette János Zsigmond korábbi bizalmát.²⁷ Azonban nemcsak Báthoryt vették őrizetbe, hanem a fejedelem Báthory után küldött bizalmasát, Kendi Sándort is. Ekkor érkezett vissza a Portáról Miksa egyik követe, Csernovits Mihály, és vitte a hírt vissza, hogy Csáby Ákost Konstantinápolyban lefogták,²⁸ azzal a kikötéssel, hogy a fegyverszünetet csak abban az esetben hajlandók fenntartani, ha Miksa visszaszolgáltatja Tokajt.

²³ Kővári: *Erdély történelme*, 180.; Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában*. Budapest, 1918. 116.; továbbá a tokaji védők hősségével ellenpontozva a megfutamodást: „Capto Tokajo sua et aliorum opinione citius, arx Serench a tergo non erat relinquenda, Nemethii praesidio tenta. Missus ergo Balassa cum expedita manu. Illi etiam comperta morte ducis deditio-nem obsidio praetulere, probrosa deterrimaque comparatione.” In: Forgach: *Rerum Hungaricum...* 282.

²⁴ „Quod quum Stephanus Bathorius Somlianus, qui Sacmarii rerum exitum praestolabatur, variis primu nunciis, postremo a militibus qui e presidio dimissi, in Transsilvaniam catervatim iter intendernat, intellexisset, propterea quod Samosus flumen haud dissimiliter ac Tibiscus ad Tocaum glacie constrictus, sustinendis etiam maioribus tormentis viam praeberet omni spe loci servandi abiecta, castelloque incenso & concremato, se cum militibus, qui intus erant, Varadinum recepit.” In: *Istvanfius: Historia Regni Hungariae...* 450.

²⁵ A megfogalmazott békefeltételekről részletesen olvashatunk: Veress Endre (szerk.): *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Kolozsvár, 1944. 37–84.; Bethlen Farkas: *Erdély története. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig. 1538–1571*. 2. köt. (Ford: Bodor András). Budapest–Kolozsvár, 2002. 247–259.; Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel*. 2. köt.: 1556. szept. – 1576. jan. = Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae. Budapest, 1876. 244–245.

²⁶ Szádeczky Lajos: *Koronyáti Békés Gáspár 1520–1579*. Budapest, 1887. 10.

²⁷ „Nizochkival együtt bocsátotta volt német császárhoz király fia Báthori Istvánt. Nisochki az király akaratjából megtért, Báthori István nem akart megtérni, hanem felment; kiért annak utána, hogy megjött, annyira neheztelt reá király fia, hogy mikor bement hozzája, farral fordult hozzája. Magad kerested, ugymond, magadnak, a mit találtál.” In: Szabó Károly (szerk.): *Gyulafi Lestár följegyzései. 1565–1605*. Budapest, 1881. 12.

²⁸ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Ferdinánd és Szapolyai János ellenkirályok küzdelmei; az ezt követő nehéz idők; a török hódítások korszaka Szulejmán haláláig. 1526–1566*. 13. rész. Budapest, 1940. 450.

Miksa a szatmári megállapodás megváltoztatása és követének visszatartása miatt küldöttséget²⁹ menesztett a Portára. Célja János Zsigmond denunciálása, befekettítése volt. Követének Bécsben való lefogása miatt János Zsigmond – a temesvári és a budai pasa támogatását élvezve³⁰ – augusztus 2-án elfoglalta Erdőd várát,³¹ majd földig leromboltatta. Ekkor érkezett el hozzá Szulejmán üzenete, amelyben a Miksával kötött fegyverszünet megerősítése miatt arra kérte szövetségését, hogy szüntesse be a hadműveleteket. Az erdélyi csapatok visszavonulását kihasználva Schwendi főkapitány elfoglalta Nagybányát és Szendrőt.³² János Zsigmond igyekezett minderről Szulejmánt haladéktalanul tájékoztatni.

Ezek a zűrzavaros állapotok, amelyeket jószerivel lehetetlen volt átlátni, minden bizonnyal nagy fejtörést okozhattak a több ezer kilométerről érkező utazóknak, tudósítóknak, így a francia földről érkező Jean de Malmidy-nek is. Ehelyütt utalunk arra, hogy Franciaország királyai előszeretettel kötöttek szövetséget a Szapolyaiakkal a Habsburg-ház gyengítésére, ami sajátos előképe a későbbi francia *alliance de revers* politikának. Ebben a kontextusban igen figyelemreméltó a Malmidy névvel fémjelzett Miksa-párti³³ tudósítás, amelyet a magyar történetírás – tudomásunk szerint – ez idáig nem használt kútfőként. A *Discours véritable* szerzőjének személyéről csupán azt tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy Antoine de Croÿ-hoz személyes szálak fűzték, talán az általa megszólított uraság titkára lehetett. Jean de Malmidy szavaiból egyértelműen kiderül az is, hogy a lejegyzett eseményeknek szemtanúja volt, és 1564. év végétől vagy esetleg 1565. év elejétől, 1565 augusztusáig tartózkodott magyar területen, ahonnan is német földön keresztül Franciaországba tért vissza. Neve több francia formában is előfordul, úgymint Malmédy (Malmedy) vagy Malmidi(e), de gyakran latinizált alakban találkozunk vele, Johannes de Malmidi, Johannes Malmedianus, Johannes Stemmonius Malmedianus, Johannes Stemmonius Malmedianus Coloniensis³⁴ változatokban. Nagyjából ugyanebből az időből ismerünk egy Simon de Malmédie-t, alias Siméon de Malmédy-t is, akit nagy valószínűséggel családtagjának kell

²⁹ Az egy darabig fogva tartott török futár Scherer Márkkal, avagy Hidájet agával együtt Hosszútóthy Györgyöt küldte a Portára. Kővári: *Erdély történelme*, 182.

³⁰ Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, 451–452.

³¹ „Hamar indítá király hadát Erdőd alá, és Erdőd várát megszállá a király a törökkel együtt, kit sok ideig vítata és igen megtörete, és erőss ostromokat tétete rajta; végre meg is veheti vala, de önnönmagok megadák, és a törökökkel a benne valókat mind levágák. [...] Svender Lázárnak az öcsce Svender Kristóf ott esék foglya a bassának, kit császárnak rabul küldenek.” In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. Borsos Sebestyén Világnak lett írott krónikája 1490–1583*. 1. köt. Kolozsvár, 1855. 23.

³² „A' németek egy néhány lovagokat elbocsátván tetteték, hogy ők is vissza akarnának szállani; de mihelyt a' törökök vissza menének, a' következő békességnek reménysége alatt titkon Bányára, noha az mind várával együtt többől kidült vala, viszontag bészállának 's meg is vevék; Csehet is elfoglalák, mely is elrontatott vala, annakutána Munkácsba is bemennek, hirdetvén hogy ők megakarnak szállani.” In: Kemény József – Nagyajtai Kovács István (szerk.): *Második János Magyarországot választott királyának Második Szulejman török császárhoz menetele' rendje és módja*. Írta állítólag Bánffy Gergely 1565. 1566. Első kötet, 1540–1600. Kolozsvár, 1837. 33–34.

³³ Érdekes megfigyelni, hogy a Habsburg-párti politizálás nemcsak az események időpontjában, hanem jóval később, a 20. század legelején is képes átítatni a történetírást, így Malmidy-t, valamint Istvánffy Miklóst kútfőnek tekintő Albert-Alexis Lefavre írását. Mintha Malmidy szavait ismételné, hiszen a *Discours véritable* szerzője szerint az 1565-ös Szatmár, Tokaj, Szerencs körül kialakult csaták oka János Zsigmond azon túlzott ambíciója volt, hogy elfoglalja a Habsburgok kezében lévő Magyarországot, és Pozsonyban megkoronáztassa magát. In: Lefavre, Albert-Alexis: *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie: 1526–1722*. 1. vol. Paris, 1902. 152.

³⁴ Malmedy városa a kölni érsekség területéhez tartozik.

tekintenünk. Ez a családnév egyébként nem csengett ismeretlenül a 16–17. században, hiszen a mai Belgium Liège tartományának területén található egy hasonló nevű város,³⁵ amely a 16. századtól papír- és bőrgyártásáról, vasas gyógyforrásairól volt híres, virágzott textilipara és puskaporgyártása. Feltételezhetjük tehát, hogy a 17. században tovább fejlődő, az egyik legjelentősebb európai cserzőüzem-központtá váló Malmedy városnév szerzőnk földrajzi származását is felfedi.

A 16. századot feldolgozó bibliográfiák lapjain ritkán és kevés adattal tűnik fel tudósítónk,³⁶ így a Haner, valamint a Rotermund-féle bibliográfia³⁷ is szűkszavúan csak annyit árul el, hogy a francia származású szerző 1565-ben adta ki idézett művét.³⁸ Foglalkozunk össze, ki is volt – ismereteink szerint – Jean de Malmidy. A *Meurthe-et-Moselle-i Megyei Levéltár* (*Archives départementales de Meurthe-et-Moselle*) kataszterjegyzékében arról olvashatunk, hogy Jean Malmédy, Bazeilles és Laval ura 1551. december 7-én Saint-Mihiel kerületben hűbérbirtokokat szerzett vissza.³⁹ Fellelhető továbbá Bazeilles-sur-Othain városának Szent-Mártonnak szentelt templomában két sírfelirat,⁴⁰ az említett uraságnak és feleségének emlékére, amelyből halálozásuk dátumát is megtudhatjuk: a férj 1566-ig, a feleség 1587-ig élt. További említést találunk egy Jean de Malmedy nevű szerzőről,⁴¹ aki korban

³⁵ A 7. századtól független bencés-apátság volt, amelyet Szent Remaclus alapított, Malmedy-t a kölni érsekség, Stavelot-t a tongers-i egyházmegye területén. 1146 éven keresztül Malmedy és Stavelot alkotta közösen a Stavelot-Malmedy Fejedelemséget, amelynek élén a Német-Római Birodalom és a Logne Grófság 77 püspök-hercege állt. A 11. századtól azonban ellenségeskedés támadt a városok között, mivel a Malmédy apátság rossz néven vette Stavelot fölényét. Forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. Viczián János, 11. köt. Budapest, 2006. 550.

³⁶ Így például egyik változatot sem tartalmazza a *Biographie nationale, publiée par l'Académie Royale de Belgique*, „Ma – Massenus” *Bruxelles Académie royale de Belgique*; 1895. Tome 13.

³⁷ Haner, Georg Jeremias (Hrsg.): *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis*. Vienna, 1774. 167–168.; Rotermund, Heinrich Wilhelm (Hrsg.): *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexiko*. Bd. 4. Bremen, 1813. 514.

³⁸ „Iohannes de Malmidi, natione Gallus, anno 1565. libellum evulgavit, sub titulo: Discours de la grande guerre au Païs d'Hongrie, entre Maximilien II. Empereur des Romains, et Jean Waivod, Prince de Transylvanie, allié et defendu, de Sultan Solymann, Parisiis, in 8°.” In: Haner: *De scriptoribus...* 120.

³⁹ „Malmédy (Jean), s[ei]g[neu]r. desdits Bazeilles et Laval ; Reprise par lui de fiefs dans le bailliage de Saint-Mihiel (7 déc. 1551) : B 26, f° 223”. In: Delcambre, Étienne (éd.): *Inventaire-sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Meurthe-et-Moselle. Série B. Lettres-patentes des ducs de Lorraine et de Bar. Tome III. Lettres-patentes de la minorité du duc Charles III (1546–1558). Registres B 23 à B 32. Index alphabétiques*. Nancy, 1952. 149.

⁴⁰ ICY GIST EN/CESTE CHAPELLE/SOUB SE TOMBEAU/NOBLE ET HONORE/SEIGNER JEAN/DE MALMEDY EN/SON VIVANT SEI/GNEUR DE LAVAL/ET BAZEILLE CO/LATEUR DE CESTE/ESGLIZE QUI TRE/PASSA LE 10 AVRIL/1566 PRIEZ DIEU/POUR LUY. Továbbá: ICY GIST AU MAIME/LIEU SOB SE/[JT TOM/BEAU NOBLE ET/HONORE DAMME/JEANNE DIPPRE/EN SON VIVANT/DAMME DOVARIER/DE LAVAL ET/BAZEILLE LAQUELLE/TRES-PASSA LE 22/DE DECEMBRE/1587/PRIEZ DIEU/POUR ELLE.

⁴¹ „D'Auly (Jean) de Malmedy, a écrit un Recueil, ou Abregé de plusieurs Histoires contenant les faits & gestes des Princes d'Ardenne, spécialement des Ducs & Comtes de Luxembourg & Chiny, ensemble une Table généalogique de la postérité de Clodion le Chevelu, à sçavoir de la lignée de Charlemagne, des Comtes d'Ardenne, Hainaut, Namur, Durbuis, Moselane, Luxembourg, Lorraine, Bar, Verdun & Chinay; Manuscrit appartenant à l'Abbaye d'Orval. L'Auteur continué son histoire jusqu'à l'an 1599.” In: Catalogue alphabétique Des Ecrivains, tant Imprimez que Manuscrits, qui ont rapport à l'Histoire Ecclésiastique & Civile de Lorraine. Nancy, 1728.

egy kicsit később alkotott, hiszen 1599-ig írta meg a lotharingiai főurak történetét, de földrajzilag kapcsolható a korábbi személyhez. Bizonyosan a fentebb megnevezett személyhez köthető viszont egy önmagát *Arduennus poeta*ak aposztrofáló költő, akinek munkássága az 1560-as évekre tehető, így az idő és a hely azonossága vélhetően kapcsolatot jelent. A Habsburg-ház elkötelezett híveként I. Ferdinándnak és II. Fülöpnek is szentelt egy latin nyelvű dicsőítő költeményt 1559-ben,⁴² latinul jelölve meg magát Johannes Malmedianus, illetve Joannes Stemmonius Malmedianus formában.⁴³

Az 1560-as években is köthetjük a Joannes Malmedianus nevet magyar szálakhoz és Antoine de Croÿ személyéhez. A zágrábi születésű Likai Skalich Pált (1534–1575), a magát „hunok grófjának” nevező kalandort védelmező egyik műben⁴⁴ ugyanis ezt az ajánlást találjuk: „Illustrissimo heroi et domini Antonio, principi Croiensi & Portiano & c. Ioannes Malmadianus iurisconsult. S. P. D.” Ebben az írásában tehát mint Antoine de Croÿ szolgálatában álló jogtudóst látjuk Jean de Malmidy-t.⁴⁵ A szerző Croÿ-házhoz való kötődésének egyértelmű bizonyítékául szolgál egy további munka, amely a kor divatos törekvéseinek megfelelően család- és eredetkutatással foglalkozik a következő címmel: *Traicté et brief discours de l'origine et descente de la grandeur... de la maison de Croÿ*.⁴⁶ Az 1566-ban kiadott könyvecske igen kevés bibliográfiai adatot tartalmaz, így még a szerző személye sem derül ki egyértelműen. Ehelyett található benne egy bevezető *Epistre sur le Discours precedent fait par I. S. de Malmedy touchant la maison de Croÿ* címmel. Ez lehet az oka annak a tévedésnek, hogy a Francia Nemzeti Könyvtár (*Bibliothèque nationale de France*) katalógusában azóta is helytelenül Siméon de Malmédy név alatt szerepeltetik ezt a kiadványt, így összesmosva e két különböző személy munkásságát. Erre a hibára már David Julian Hartley⁴⁷ rámutatott, és az *Egyetemes Aprónyomtatványok Adatbázisában*⁴⁸ is helyesen Jean de Malmidy neve fémjelzi e munkát. Siméon de Malmidy kilétét megvilágítja az említett bevezető, amely valójában egy kedves hangvételű ajánlás. Mindezekon túl a megszólítása („Monsieur mon Cousin”), az aláírás is („Vostre tres affectionné Cousin S. de

⁴² Malmedianus, Johannes: *Heroicum carmen ad D. Ferdinandum I. caesarem. Auctore Johanne Stemmonio Malmediano Arduenno Poeta*. Viennae, 1559.; Malmedianus, Joannes Stemmonius: *De bello sedato & pace, quam cum Philippo Hispaniarum rege Henricus 2 Galliarum rex iniit, anno 1559 concilio in castello Cameracensi facto mense Martio & Aprili*. Rhemis, 1559.

⁴³ További érdekesség, hogy az Osztrák és Dél-Tiroli Regionális Könyvtár (*Landesbibliotheken Österreich und Südtirol*) mikrofilmen őriz egy 1562-re datált munkát „autore Ioanne Stemmonio Malmediano Arduenno” megjelöléssel. In: Stemmonius, Johannes: *De extremis temporibus et ultimi iudicii signis Autore Ioanne Stemmonio Malmediano Arduenno*. Francoforti, 1562.

⁴⁴ *Responsa Iurisconsultorum, Iudicium Et Ivratorem, Qui Habentur In Vniuersa Europa longè clariores, de origine gente ac nomine Pauli Scaligeri, Commilitonis & principis regni Hungariae, Dynastae magni Principatus, utriusque terrae Hunorum, Marchionis Veronae &c. Domini Creutzburgi in Prussia aduersus Albertum Truchsum Vuetzhausum & alios obtrectatores*. Coloniae, 1567.

⁴⁵ Struvius így ír róla: „Editor libelli [Responsa Iurisconsultorum – G. I.] est Ioannes Malmedianus ictus atque in aula Antonii Ducis Croiensis vivens.” In: Struvius, Burcardus Gotthelf: *Bibliotheca Antiqua*. Ienae, 1706. 543.

⁴⁶ *Traicté et brief discours de l'origine et descente de la grandeur, vaillance et splendeur des princes, ducs, marquis, comtes, chevaliers et seigneurs de la maison de Croÿ, tant habitans en Épire, partie de la Grèce, qu'en la Gaule Belgique*.

⁴⁷ Hartley, David Julian: *An Edition of an Unknown Sixteenth-Century Neo-Latin Peace Poem, the De Bello Sedato of Joannes Stemmonius Malmedianus*. Humanistica Lovaniensia, vol. 32. (1983) 249.

⁴⁸ Universal Short Title Catalogue: <http://ustc.ac.uk/index.php/record/14091>

Malmedy”) azt támasztja alá, hogy Jean munkájához unokatestvére, Siméon írta az ajánlást. Siméon de Malmedy életéről és munkásságáról részletesen olvashatunk több szerzőnél⁴⁹ is, többnyire *Sym. de Malmédy Prof. Regis* megjelöléssel, elismeréssel nyilatkozva orvosi működéséről.⁵⁰ Több tudományos, irodalmi munkát⁵¹ tulajdonítanak neki, és részletesen beszámolnak 1584-ben bekövetkezett, tragikus, méltatlan haláláról.⁵²

Jean de Malmidy mellett Antoine de Croÿ⁵³ személye is közelebb visz bennünket a *Discours véritable* létrejöttéhez és a francia érdeklődés magyarázatához. A vallásháborúk idején a család több tagja is bizonyította protestáns érzületének erősségét, közülük is kitűnt Antoine de Croÿ, Jean de Malmidy megbízója, aki miután feleségül vette a kálvinista François de Clèves⁵⁴ lányát, Catherine-t, az egyik legjelentősebb hugenotta vezető lett. A Croÿ család gyökereit⁵⁵ mindig az egykori magyar királyi családhoz kapcsolódó száakkal

⁴⁹ *Les bibliothèques françaises de La Croix-du-Maine et de Du Verdier*. Tome 2. Paris, 1772.; Goujet, Claude-Pierre: *Mémoire historique et littéraire sur le Collège Royal de France*. Premier partie. 1758.; L'Estoile, Pierre de: *Mémoires-journaux*, 1574–1611. Tome 1. Paris, 1875.

⁵⁰ „Vers les années 1580, 1581 & 1582 la maladie contagieuse ayant fait de grands ravages à Paris & aux environs, ce Médecin se sacrifia en quelque sorte pour le bien public, & il exposa souvent sa vie pour la sauver aux autres.” In: Goujet: *Mémoire historique...* 218.

⁵¹ Malmédy, Siméon de: *Ad J. Grovellum [sive Jac. Grenevium] de famosis libellis, contra Jac. Carpentarium editis, admonitio M. A. Guymarae [vel potius defensio Carpentarii. Authore Simeone Malmediano]*. Paris, 1564.; *Caroli Noni, Gallorum Regis invictissimi, Tumulus. Authore Symeone Malmediano, Regio Professore & Doctore Medico*. Paris, 1574.; *Hymnus in laudem divae Ceciliae virginis, authore Symeone Malmediano ad Henricum III, Galliae et Poloniae regem. Satyra in intempestiva quorundam dierum epulas*. Paris, 1558.

⁵² „Ezen a napon, az Estampes közeli Roussoy-ban, Malmédi doktor elvágta torkát abbéli fájaldalmától és reménytelenségétől telve, hogy hatalmas adósságokat halmozott fel a királytól vásárolt birtokai, továbbá a többek számára nyíltan vállalt nagy biztosítékai és kezességei miatt, mely halál méltatlan egy nagy orvoshoz és tudóshoz.” In: L'Estoile: *Mémoires-journaux...* 274–275.

⁵³ Antoine de Croÿ (1541–1567), Charles de Croÿ és Françoise d'Amboise egyedüli gyermeke. Porcien kastélyának ura, Renel márkija, Regnault kastélyának egyedüli örököse.

⁵⁴ François de Clèves (1516–1562) vagy François de Nevers jelentős szerepet játszott I. Ferenc, majd II. Henrik udvarában. Marguerite de Bourbon-Vendôme-mal kötött házassága révén közeli rokoni kapcsolatba került a későbbi IV. Henrik francia király édesanyjával, Jeanne d'Albret-val, akit Marguerite testvérbátyja, Antoine de Bourbon vett nőül. François de Clèves gyermekeit Jeanne d'Albret hatására protestáns hitben nevelték, majd szépségükről híres lányai IX. Károly udvarába kerültek, ahol a „Három Grácia” néven váltak ismertté. Marie de Clèves és III. Henrik beteljesületlen szerelme több irodalmi műnek is ihletője volt, így a Madame de La Fayette tollából született *La Princesse de Clèves*-nek. Erről részletesebben olvashatunk In: Carroll, Stuart: *“Nager entre deux eaux”: The princes and the ambiguities of French Protestantism*. The sixteenth century journal. The journal of early modern studies, vol. 44. (2013) no. 4. 986.

⁵⁵ Jó Fülöp uralkodása (1419–1467) alatt Antoine de Croÿ „Le Grand”-nak köszönhető a család felemelkedése. Neki sikerült ugyanis a herceg uralkodásának utolsó évtizedében legfőbb tanácsadójává válnia és bizalmába férkőznie. Ekkor az udvar egyik legbefolyásosabb családjává váltak a Croÿ-k. Bizalmi pozíciójuk kiváltotta a burgundiai és a flamand nemesség nagy részének gyűlöletét, olyannyira, hogy Antoine-ra afféle felkapaszkodott „*homo novus*”-ként tekintettek. Személyes konfliktusba került Jó Fülöp fiával, Károly burgundi herceggel, a későbbi Merész Károllyal, aki azal vádolta a Croÿ-kat, hogy Franciaországgal szöveteznek ellenük, majd megfosztotta őket az aranygyapjas rend lovagi rangjától. Az elűzöttek közül többen a francia király udvarában találtak menedéket, a Croÿ-k azonban hamarosan ismét bizalmi helyzetbe kerültek, mivel Burgundi Mária hercegnőnek, I. Miksa német-római császár későbbi feleségének legfőbb védelmezőiként léptek fel a francia királlyal szemben. Az első Habsburg uralkodók, Miksa, Szép Fülöp, V. Károly sokszor igénybe vették e befolyásos család szolgálatait. A 16. század elejére érték el hatalmuk csúcspontját,

szótték át, és reprezentációjukban is megőrizték az Árpád-ház vörös–ezüst színeit.⁵⁶ A fent említett, Jean de Malmidy-nek tulajdonított genealógiai munkán kívül további hasonló témájú írások is születtek⁵⁷ a 16–17. század fordulóján, de a francia nemesi családok történetét szintetizáló munkákban⁵⁸ szintén olvashatunk a Croÿ-család magyar kapcsolatairól és illusztris képviselőiről. Összességében így azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a Croÿ-ház férfiágon a magyar királyi házhoz kapcsolta magát, női ágon pedig a francia és a kasztíliai királyokhoz, valamint a bretagne-i és Bourbon hercegekhez.

Jean de Malmidy a „nagy háború” történetét írta meg,⁵⁹ amely valójában egy folyamatosan értelmezhető hosszú háborúskodás kiragadott eseményeit foglalja magában az 1565. év januárja és augusztusa között.⁶⁰ Az események további elbeszélésének véget vetett a szerző magyar területekről való távozása,⁶¹ mivel már nem voltak első kézből származó értesülései. Ebbe a beszámolóba, amelynek legfőbb ereje a szemtanúi hitelességben van, nem férhetett bele más forrásokból összegyűjtött információk átfogalmazása. Az autentikusságra való törekvés mellett, más francia nyelvű forrásokhoz hasonlóan, a helység- és személynevekkel⁶² nehezen birkózott meg a szerző, a rossz átírások nehezítik az értelmezést. Talán éppen az egyszerűsítés kedvéért a szerző elmulasztotta megnevezni Bodrogkeresztúr városát, amelyet útban Tokaj felé foglaltak el, a továbbiakban pedig összemosta Tokaj városával, amit a katonák elszállásolására vettek birtokba. Alapvetően azonban a többi forrással egybehangzóan nyilatkozik, sőt bizonyos pontokon érdekes árnyalásokhoz is jutunk az elbeszélésből. A szöveg középpontjában Tokaj ostroma található, amelynek részletes ismerte-

amikor Guillaume de Croÿ, Chièvre ura, Burgundi Károly, a későbbi V. Károly tanítója lett Mechelemben. A 15. században Charles de Croÿ, Antoine de Croÿ fia királyi eredet kimutatását kérte családfakutatójától, mivel I. Miksa német-római császár chimay-i hercegi diplomájának kiadására készült. Az Árpád-házi királyokra esett a családfakutató választása, ettől kezdve a magyar királyi családdal rokonítás toposza közismert történeté nőtte ki magát. A német-római császárok összességében négy oklevelet bocsátottak ki, amelyek erre az Árpád-házi eredetre alapultak. 1486. április 9-én kelt I. Miksa adománylevele Charles de Croÿ számára, 1510-ben pedig Jacques de Croÿ, Camrai püspöke számára. 1594-ben Rudolf császár adott ki egy oklevelet Charles-Philippe de Croÿ-nak; majd Lipót császár Philippe de Croÿ-nak 1664-ben.

⁵⁶ In: Teszelszky, Kees: *A magyar toposzok használata a kora újkori Németalföldön. Szent Gellért, Szent István, Szűz Mária és a magyar korona megjelenése a németalföldi irodalomban*. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Vác, 2013. 426.

⁵⁷ Scohier, Jean: *La généalogie et descente de la très-illustre maison de Croÿ*. Douay, 1589.; Jacobus de Bie: *Livre contenant la genealogie et descente de ceux de la Maison de Croÿ, Tant de la ligne principale estant chef du nom et armes. D'icelle, que des branches et ligne collaterale de ladicte maison*. Antwerpen, 1610.

⁵⁸ Imhof, Jacobus Wilhelmus: *Notitia S. Rom. Germanici imperii procerum tam ecclesiasticorum quam secularium*. Tubingae, 1693. 277.; Anselme de Sainte-Marie: *Histoire généalogique et chronologique de la maison royale de France, des pairs, grands officiers de la Couronne, de la Maison du Roy et des anciens barons du royaume*. Tome V. Paris, 1733. 639.; Francquen, Charles Joseph de: *Recueil historique, généalogique, chronologique et nobiliaire des maisons et familles illustres et nobles de royaume précédé de la généalogie historique de la maison royale des Pays-Bas*. Bruxelles, 1826. 238.

⁵⁹ *Discours véritable de la grand'guerre qui est au pais de Hongrie entre Maximilian 2.*

⁶⁰ Ellentétben a dedikáció utáni címben megjelenő 1564-es dátummal.

⁶¹ „... moy estant sorty hors du pais, & retiré en Allemagne, ...” Malmidy: *Discours véritable*... 18.

⁶² Sackmar (Szatmár), Erdentz (Erdőd), Serency, Sorenth (Szerencs), Tomasvvar (Temesvár); Nemethy Ferentzen (Németi Ferenc), Barami Iannsch (Bárány János), Magochski capitaine (Mágocsy Gáspár).

tése mellett pontszerűen, elnagyoltan jelennek meg az ostrom utáni hadiesemények, csupán Báthory István bebörtönzéséről szól egy külön epizód. Az ő személyével kapcsolatban azonban végig tévesen Báthory Györgyöt említ. Az erdélyi csapatokat végig „ellenségként” jelölve nemigen találunk pozitív kinyilatkoztatást róluk, Báthory például követként kap erős bírálatot,⁶³ eléggé egyoldalúan Habsburg-párti szemszögből ítélkezve. A császári hadvezetést, legfőképpen Schwendi Lázár ténykedését a szerző csakis a legnagyobb elismeréssel említi: „előcsapatai jól szervezettségüknek és irányítottságuknak köszönhetően” arattak sikereket; „hathatós áttörést valósítottak meg”; „hősiesen és lelkesen harcoltak”; és vég eredményben „megfutamították a törököket”.

Mint látható, Jean de Malmidy Antoine de Croÿ megbízottjaként vált Habsburg-párti krónikássá. Így érthető, hogy szerinte az 1565. évi hadi események háttérében János Zsigmond hatalomvágya áll. Tettenérhető szubjektív hangneme ellenére van egy vitathatatlan különlegessége munkájának, amely minden korabeli tudósítástól megkülönbözteti, és történeti értékét növeli. A részletes leírások a két haderő összetételéről, harcmodoráról és fegyverhasználatáról olyan adalékokkal gazdagítják haditechnikai ismereteinket, amelyekhez hasonlók kevés forrásban⁶⁴ lelhetők fel eme korszak tekintetében.

Ugyanezen időszak magyarországi eseményeiről vall egy másik elbeszélő forrás is, a jóval ismertebb Pietro Bizzarri, akinek munkája kiváló összehasonlítást kínál protestáns párti beállítottságánál fogva. Bizzarri az umbriai Sassoferatóból, avagy más források szerint Perugiából költözött Velencébe; innen – miután a reformáció híve lett – Angliába távozott. Ott I. Erzsébet királynő (1558–1603) mindentudó külpolitikai és pénzügyi tanácsadójának, William Cecilnek⁶⁵ lett egyik bizalmi embere. Így 1570-ben külföldi útra indult, részben azért, hogy saját műveit nyomtatásban megjelentesse, részben pedig azért, hogy külhoni információkat gyűjtsön az angol királyi udvar számára. Jóllehet állomáshelyeit szinte lehetetlen beazonosítani, William Cecilnek címzett egyik leveléből⁶⁶ kiderül: értelemszerűen őt is elsősorban az Oszmán Birodalom 1550–1570 közötti terjeszkedése érdekelte. Nem véletlenül írta meg Ciprus 1565. évi ostromának történetét,⁶⁷ de nem kerülhette el figyelmét a korabeli Magyarország sem. Az itteni harcokról szóló beszámolója⁶⁸ olaszul, majd német és latin nyelven több kiadásban is megjelent, így például Bongarsius 1600-ban napvilágot látott *Rerum hungaricarum scriptores varii* című munkájának részeként.⁶⁹ Bizzarri stílusa világos, érthető és olvasmányos. Tudósításának népszerűségét – a téma egzotikuma mellett

⁶³ „...ledit Empereur [...] luy montra ses lettres, meschancetés, & trahisons...” In: Malmidy: *Discours véritable*... 22.

⁶⁴ Ide sorolhatjuk: Gabelmann, Nicolaus: *Monomachia Hungaro Turcica, Dvobus Carminum Libris conscripta... licet aliarum quoq. plurimarum rerum expositio conueniens sit facta: ex qua praesens Hungariae status, et praecipuorum belli ducum virtus atq. variorum Certaminum genera Hungarorum cum Turcis possintprehendi*, 1588.

⁶⁵ William Cecil, I. Burghley báró (1520–1598), VI. Eduárd, majd I. Erzsébet államtitkára és Anglia főkincstárnoka.

⁶⁶ Idézi: Einstein, Lewis: *The Italian Renaissance In England Studies*. New York, 1903. 212–213.

⁶⁷ *Cyprium bellum inter Venetos et Selyum Turcarum Imperatorem gestum libris tribus. Summa cura et diligentia descriptum et Jam primum in lucem editum, authore Petro Bizarro*. Basel, 1573. és Antwerpen, 1583.

⁶⁸ Bizarus, Petrus: *Pannonicum bellum sub Maximiliano II Romanorum et Solymano Turcarum Imperatoribus gestum*. Basileae, 1573.

⁶⁹ Cooper, Charles Henry – Cooper, Thompson: *Athenae Cantabrigienses*, 2. 1586–1609. Cambridge, 1861. 8.; Kövér Lajos: *A XVIII. századi Franciaország magyarságképének gyökerei*. Aetas, 20. évf. (2005) 3. sz. 73.

– nyilván ennek is köszönheti. Feljegyzéseinek kiváltképp érdekesek azok a részei, amelyek a korabeli magyar viszonyok egy-egy pillanatképét tárják elénk a Bánfi, Bebek, Dersfi, Nádasdi, Serédi családok politikai szerepvállalásának felvázolásával. Nem vitás, hogy jól ismerte a kor meghatározó magyar politikusait, név szerint említve Báthory Istvánt, Csernovits Mihályt, Forgách Ferencet, Hosszútothy Györgyöt, Verancsics Antalt és Balassa Menyhártot. Bemutatja továbbá Németi Ferencet, ám a legaprólékosabban Thury György és Zrínyi Miklós politikai portréját rajzolja meg, akiket hősiességükben Schwendi Lázár protestáns humanistához és hadvezérhez hasonlított.

Mi teszi lehetővé, hogy Bizzarri beszámolóját Malmidy tudósítása mellé állítsuk? Mindekenelőtt „Miksa-pártisága”, hiszen az I. Erzsébet angol királynő udvarából érkező diplomata meglepődve tapasztalta a Habsburg császár protestantizmust toleráló politikáját. Nem véletlenül szentelt tehát megkülönböztetett figyelmet a császár protestáns hadvezérének, a későbbi szigetvári hős Zrínyi Miklósnak és Schwendi Lázárnak a *Pannonicum bellum* bevezetőjében. Protestáns-pártisága több helyen is tetten érhető, lelkesen üdvözli például a cseh és a magyar tartományok vallásszabadság terén elért vívmányait, sőt nem mulasztja el protestáns közszeplők bemutatását sem.⁷⁰

A tokaji vár 1564–1565 közötti hadieseményeire vonatkozó bőséges források között különös jelentőséggel bírnak Petrus Bizzarri és Jean de Malmidy helyszíni beszámolói. Ez azonban ezidáig ismeretlen volt, s nem csupán a magyar közönség előtt. Értékes, hitelességre törekvő tudósítás pedig, amely megmagyarázhatatlanul kevés figyelmet kapott az észak-keleti várháborúk eseményeinek feldolgozásakor a külföldi szakirodalomban is. Elfogódottságával vagy anélkül a *Discours véritable* új aspektussal járul hozzá, hogy még árnyaltabb képet illeszthessünk össze történelmünk eme rendkívüli gazdag módon dokumentált időszakáról.

⁷⁰ Ennek ellenére meglepően pozitív szavakkal jellemzi Németi Ferencet is: „Obsessi aliquandiu se intrepide, atque acriter defenderunt, & ipse quoque arcis praefectus, in muro strenue pugnabat, nihilque omittebat, quod ad fortis viri, ac boni ducis officium spectaret. Dum autem seipsum, ac suos impigre tuetur, multaque incommoda oppugnatoribus infert, hac, & illac excurrens, ut suis auxilio adesset, globulo aeneo traiectus, repente occubuit.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum*... 15.